

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

God geeft, God neemt, geprezen zij Zijn naam

De familiebijbel van Isaïc da Costa

van der Hoek, K.

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Allard Pierson magazine

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van der Hoek, K. (2022). God geeft, God neemt, geprezen zij Zijn naam: De familiebijbel van Isaïc da Costa. *Allard Pierson magazine*, 125, 24-27.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

God geeft, God neemt, geprezen zij Zijn naam

Latijnse notities gekrabbeld in een Hebreeuws boek: heel toegankelijk oogt deze nieuwe aanwinst niet. Maar al vergt het enige uitleg, ook hier ontvouwt zich een boeiend verhaal. De aanwinst geeft zicht op het geloofs- en gezinsleven van de dichter Isaïc da Costa, voorman binnen het Réveil.

Klaas van der Hoek
Conservator handschriften
en moderne letterkunde

Het Réveil was een negentiende-eeuwse protestantse opwekkingsbeweging die zich keerde tegen de idealen van de verlichting. De beweging heeft in Nederland een belangrijk stempel gedrukt op het geestelijk leven in die tijd. Naderhand zijn veel archieven uit Réveil-kringen, inclusief het archief van Isaïc da Costa, in bezit gekomen van de Stichting Réveil-Archief. De zo ontstane collectie berust sinds 1931 als bruikleen in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam en wordt beheerd door het Allard Pierson. De genereuze schenkers van Da Costa's familiebijbel hadden dan ook geen passender bestemming kunnen bedenken.

Orthodoxie des harten

Aanhangers van wat later het Réveil is gaan heten waren wars van het rationalisme en het gelijkheidsbeginsel die sinds de Franse tijd opgeld deden. Niet de rede geeft toegang tot een hogere werkelijkheid en waarheid, maar het gevoel, waarbij dat hogere onvermijdelijk synoniem is met God. Om met het ware en de Ware in contact te komen, moet de mens luisteren naar zijn hart en in gesprek gaan met de stem van God die daarin opklinkt. Dat is bij uitstek dichters gegeven. Tot op zekere hoogte deinde het Réveil mee op de golven van een nieuw verschijnsel, de romantiek. Het hechtte echter minder aan zielenroerselen en emoties uit de mens zelf dan aan de ingeving en openbaring door God.

Allard Pierson – opgevoed in de sfeer van het Réveil, maar dat ook ontgroeid – typeerde de beweging treffend als 'orthodoxie des harten'. In de kern was het Réveil een conservatieve

beweging met heimwee naar het calvinistische Nederland van vóór de Franse tijd, toen de Gereformeerde Kerk nog publieke kerk was. In godsdienst, politiek en maatschappij zou de onderwerping aan God leidend moeten zijn. De kerk moest niet worden gezien als een organisatie, maar als een organisme, als het 'lichaam van Christus', zoals de Bijbel het noemt. Iets dergelijks gold ook voor de staat. Velen voelden zich sterk tot deze ideeën aangetrokken, onder wie Willem de Clercq, directeur van de Nederlandsche Handel-Maatschappij en schrijver van een vermaard geworden dagboek, en het echtpaar Jan Lodewijk Gregory Pierson en Ida Oyens, de ouders van onze naamgever Allard.

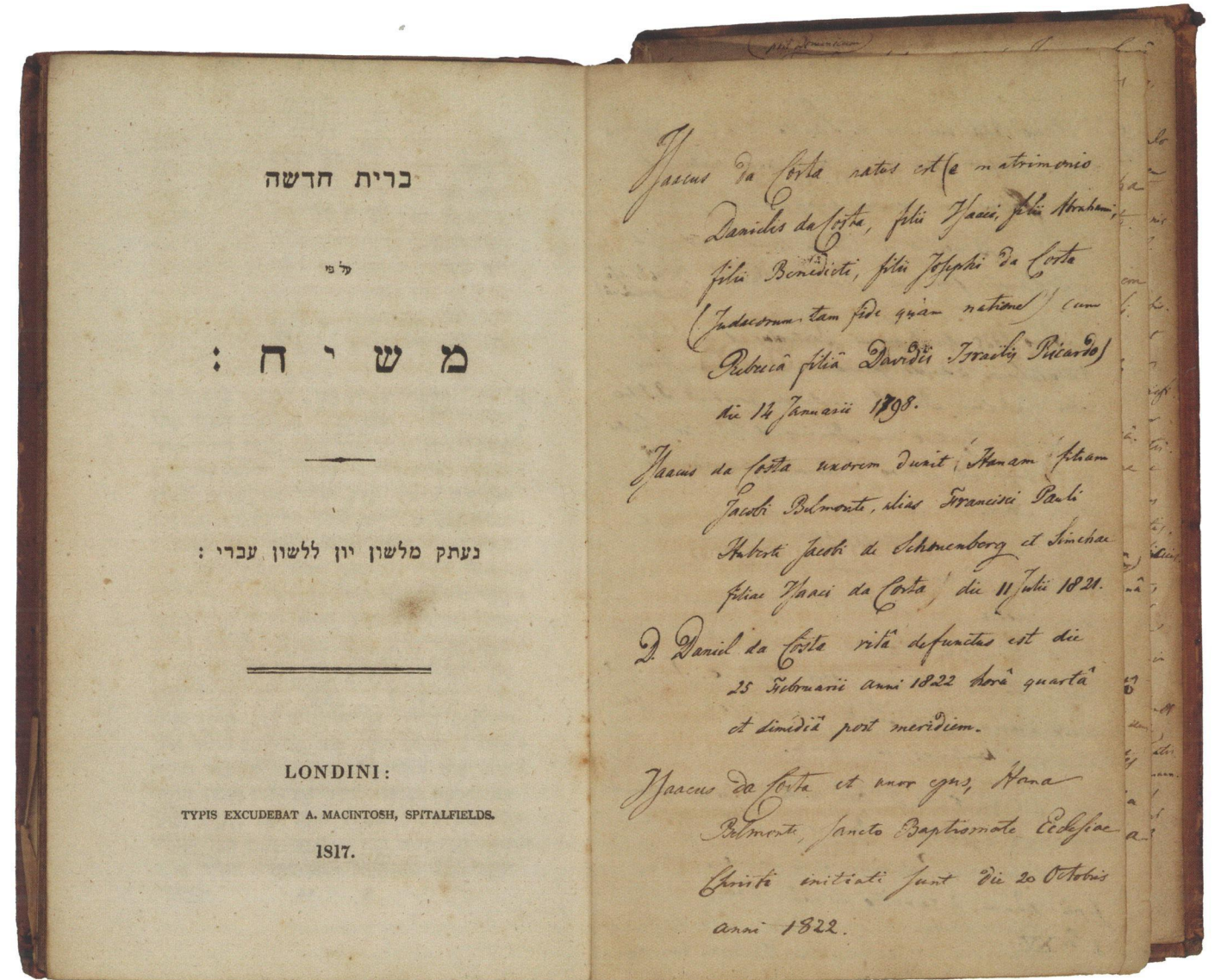
Veel indruk op hen maakte Isaïc da Costa (1798–1860), die zich al op jonge leeftijd ontpopte als leidende figuur binnen het Réveil. Da Costa was een van de discipelen die de letterkundige Willem Bilderdijk om zich heen verzameld had. Bilderdijk liet zich gelden als een doemdichter die de verworvenheden van de verlichte samenleving hekelde. In de ban van diens persoonlijkheid en ideeën ontwikkelde Da Costa een verwante, eigen visie op zijn tijd. In 1823 bracht hij die naar buiten in het pamflet *Bezwaren tegen den geest der eeuw*. Het is een vlammend schotschrift vol uitroeptekens tegen het toenmalige Nederlandse geestesleven, met een tienpuntenprogramma dat hij aan het slot zo samenvat: 'Wat is voor u de wijsheid der eeuw, of de wijsheid van den natuurlijke mens? Dwaasheid, ijdelheid, verdoemenis! Gij, noch wy behoeven iets te weten dan Jezus Christus, en dien gekruisigd!'

Literatuur

J. Meijer, *Isaïc da Costa's weg naar het christendom. Bijdrage tot de geschiedenis der joodse problematiek in Nederland* (Amsterdam 1946)

Arie L. Molendijk, 'The rhetorics and politics of the conversion of Isaac da Costa', in: Jan N. Bremmer e.a. (red.), *Cultures of conversions* (Leuven 2006), p. 65–82

Bart Wallet, 'Het Réveil als "joodse Hervorming"', in: Fred van Lieburg (red.), *Opwekking van de natie. Het protestantse Réveil in Nederland*, (Hilversum 2012), p. 185–210

De familiebijbel van Isaïc da Costa. Titelpagina en eerste bladzijde met notities. Hs. RA H 505

Het pamflet bracht een felle pennenstrijd teweeg tussen voor- en tegenstanders. Het verhitte debat polariseerde de Nederlandse samenleving, waarbij Da Costa en zijn medestanders aanvankelijk intellectueel en maatschappelijk geïsoleerd raakten. Maar gaandeweg kreeg hij, ook omdat hij zelf zijn inzichten iets matigde, meer bijval en won hij aan gezag. Zijn veelvuldige historische voordrachten en zeker zijn zondagse Bijbellezingen trokken steeds meer publiek, en zowel zijn geschriften over godsdienstige kwesties als zijn gedichten werden gretig gelezen.

Eerst recht Israeliet

Van huis uit was Isaïc da Costa helemaal niet christelijk. Hij behoorde tot de talrijke joodse families die sinds de late vijftiende eeuw uit Spanje en Portugal verdreven waren. Veel van deze Sefardische joden hadden zich daar onder druk aanvankelijk nog bekeerd tot het christendom, maar dat bleek geen garantie tegen vervolging. Vaak volgden deze zogeheten

converso's in hun toevluchtsoorden weer de joodse wetten en gebruiken. Zo ook de Da Costa's. Isaïc werd door zijn ouders opgevoed in de tradities van het Sefardische jodendom.

De Franse tijd bracht gelijkheid mee voor religieuze groepen die tot dan toe in het calvinistische Nederland achtergesteld waren geweest, zoals doopsgezinden, katholieken en joden. Het bood de mogelijkheid tot volwaardige deelname aan het maatschappelijke leven, tot emancipatie. Sommige joden gingen nog een stap verder door hun joodse identiteit af te leggen en te assimileren, uit overtuiging, uit economische motieven of om het nimmer afwezige antisemitisme te ontlopen. Een aantal liet zich met meer of minder geestdrift tot christen dopen.

Voor Da Costa lag dit anders. Door zich te bekeren tot het christendom deed hij allermist afstand van zijn joodse identiteit. Eerder gaf zijn bekering voor hem aan die identiteit een nieuwe inhoud: 'Ik bleef toch wel (neen! Ik werd eerst recht) Israeliet, toen ik door de genade van mijner

Isaïc da Costa. Gravure door J. H. Rennefeld, naar een schilderij van J. G. Schwartze. Hs. RA 01:0608

Vaderen God en Zaligmaker, mij Christen beleeid.' Juist voor het jodendom zag hij een cruciale rol weggelegd binnen de verwerkelijking van het christelijke heilsrijk.

In Da Costa zijn jodendom en christendom schering en inslag van eenzelfde weefsel. Da Costa's familiebijbel getuigt van die verwevenheid. De term 'familiebijbel' is maar half juist: het boek bevat alleen het Nieuwe Testament. Merkwaardig genoeg is het een versie in het Hebreeuws, de grondtaal van (het merendeel van) het Oude Testament, niet die van het Nieuwe. Dat dient de doelstelling van de uitgever, de London Society for Promoting Christianity amongst the Jews. Met uitgaven als deze Hebreeuwse editie uit 1817 poogde de Society zending te bedrijven onder de joden. Wijselijk liet de Society haar mogelijk als provocerend ervaren naam achterwege op het titelblad. Daarop staat enkel de drukker vermeld: A. Macintosh te Spitalfields.

Da Costa's keuze voor een Nieuw Testament in het Hebreeuws weerspiegelt zijn godsdienstige opvattingen: opnieuw worden jodendom en christendom met elkaar verweven. Daarin past wellicht ook zijn keuze voor het Latijn – de taal van het christendom – voor het noteren van zijn familienotities, die hij evenwel begint met een opsomming van vijf voorvaders in mannelijke lijn, met de toevoeging 'Judaeorum tam fide quam natione' (zowel van het joodse geloof als van het Joodse volk). Na vermelding van zijn eigen geboorte, zijn huwelijk met zijn nicht Hanna Belmonte en het overlijden van zijn vader Daniël da Costa eindigt Isaïc de notities op de eerste bladzijde dan veelzeggend met de vermelding van de doop van zichzelf en Hanna, op 20 oktober 1822.

Filiola nostra dilectissima

Vervolgens vult Isaïc vier pagina's met notities over de eerste vier kinderen van het echtpaar.

Allereerst de geboorte en doop van hun zoon Willem Daniël. Opnieuw verknoopt Isaïc de joodse met de christelijke traditie. Hij duidt de geboortedag van zijn eersteling, 26 december 1824, aan als de dag 'qui a Sancto Martyre Stephano nomen habet' (die de naam van de heilige martelaar Stephanus heeft) en eindigt met de bede 'Benedicat ei Deus Israelis, ut sit Jesu Christi Crucifixi servus' (Moge de God van Israel hem zegenen, opdat hij een dienaar zij van de Gekruisigde Jezus Christus).

Op 10 maart 1826 volgt een tweede zoon, Jacob, die slechts zes dagen leeft. Het kindje wordt begraven in de Amsterdamse Waalse Kerk, waar Isaïc voor die gelegenheid een 'spelunca', een grafkelder, koopt. Op 7 december van hetzelfde jaar sterft zijn schoonmoeder, Simcha da Costa. Isaïc voegt toe dat zij zich precies twee jaar eerder, samen met haar dochter Esther, bekeerd had tot het christendom.

Op 22 januari 1828 bevalt Hanna voorspoedig van een dochttertje: Hanna Esther Rebecca, roepnaam Esther. Het meisje wordt gedoopt op 3 februari in de Amstelkerk, nadat, zoals Da Costa niet nalaat te noteren, de kerk-gangers een preek beluisterd hebben over 1 Thessalonicenzen 2:12. Het jaar daarop volgt de geboorte van zoontje Abraham, die iets later gedoopt wordt in de Noorderkerk, voorafgaand aan een preek over de Heidelbergse Catechismus.

Maar dan treft opnieuw het noodlot, nee, Gods ondoorgrondelijke wilsbesluit, het huisgezin.

Hanna da Costa-Belmonte (1800–1867). Carte de visite, ca. 1865. Hs. RA 01:0608

De laatste pagina van de familienotities is geheel gewijd aan het overlijden van Esther. Het meisje heeft een broze gezondheid en sterft al op tweejarige leeftijd. Anders dan bij het overlijden in 1826 van de zes dagen oude Jacob, staat Isaïc lang stil bij het heengaan van Esther, 'filiola nostra dilectissima' (ons allerliefste dochttertje), waarna hij zijn verdriet tracht te smoren in ettelijke Bijbelcitaten, om te eindigen met de mededeling dat het meisje begraven is in het familiegraf in de Waalse Kerk.

Niet alleen vader Isaïc, ook moeder Hanna schrijft over deze vreselijke slag – niet in verheven Latijn, maar in alledaags Nederlands. Van 1822 tot 1865 hield Hanna Belmonte een dagboek bij. Zij vertelt daarin dat Esther op de avond van 2 januari 1830 stuipen krijgt, gevolgd door zware koorts:

Wij gingen na haar wiegtje en vonden ons dierbaar pandje stervende. Dadelijk werd de doctor ontboden, kwam ook, liet haar nog een warm badje geven, zuurdeeg aan de kuiten, maar te vergeefs. De Almachtige had dit tijdstip bepaald tot hare ontbinding. [...] Zeer groot was deze strijd voor mij, voordat ik dit dierbaar kind konde overgeven. Dan de Heere brak door Zijne genadige kracht door en gaf mij mijn lieve Esther gerust in Zijne handen te kunnen overgeven.

Het citaat maakt niet alleen duidelijk hoe schamel de medische middelen destijds nog waren: een warm badje en zuurdeeg (men smeerde tegen koorts papjes van zuurdeeg, vaak gemengd met mosterd en azijn, in de nek, op de kuiten of onder de voetzolen). Het geeft vooral een beeld van het zoeken naar berusting bij God wanneer het Hem behaagde dierbaren weg te nemen.

Hanna en Isaïc werden telkens opnieuw zwaar beproefd. Uit Hanna's dagboek valt op te maken dat zij achttien keer zwanger was. Negen zwangerschappen eindigden in een miskraam en vijf van de negen kinderen die zij baarde stierven jong. De vier kinderen die wel in leven bleven, waren de al genoemde Willem Daniël (1824–1848) en Abraham (1829–1889), en verder Rebecca (1832–1903) en Francisca (1841–1916).

Na het overlijden van Esther hield Isaïc zijn familienotities niet meer bij. In samenhang met het Hebreeuwse Nieuwe Testament waarin zij staan symboliseren de notities zijn complexe religieuze opvattingen. Tegelijkertijd documenteren ze het vroege gezinsleven van Isaïc en Hanna, en hun beleving van geboorte en overlijden van hun kinderen.